

פרק שלישי; דפים יח – יט

- כד. א. על אלו מכות מתענים ומתריעים ועל אלו אין מתענים או מתריעים? עיר שבאה עליה מכת פורענות – האם מתריעים ומתענים בסביבותיה?
 ב. על אלו מתריעים בשבת?

א. על עצירת גשמים מתענים כסדר האמור למעלה, מתחילה היחידים ואחר כך מתענים הציבור כולו עד י"ג תעניות. אבל צמחים ששינו, או שירדו גשמים וזרעו ולא צמחו – מתריעים (ומתענים) מיד. ודוקא צמחים שנשתנו אבל יבשו – לא (משום שכבר אין להם תקנה והרי זו תפלת שוא. ויש מפרשים להפך, שחוזרים ממילא ואין צריך להתענות ערש"י). ופירשו בגמרא שאין חילוק אם עלו בקנה ונתייבשו או לא עלו. רש"י מפרש 'צמחים ששינו' – תחת החטה יצא חוח ותחת השעורה באשה וכד'. ונראה שלדבריו אין מתענים על צמחים שהחלו להתייבש רק על שינוי מדרך הטבע. ואולם מדברי הרמב"ם מבואר שצמחים שהחלו לכמוש ולהתייבש מתריעים עליהם מיד עד שירדו גשמים או עד שיבשו לגמרי (וכן הורה למעשה מהר"ם חלאוה בתשובה שלו). ויש סוברים שאין מתריעים בשינוי צמחים אלא כששינוי מחמת מכה כשדפון וכד', אבל גשמים שירדו והפסיקו – לא (כן כתב הרשב"א בתשובה תד בשם הראב"ד, וכן דייק מהרמב"ם. ע"ש). פסקו גשמים בין גשם לגשם ארבעים יום – מתריעים. ירדו לצמחים אבל לא לאילן, שירדו בנחת ולא בכח, או להפך – לאילן ולא לצמחים, או לזה ולזה ולא למלאות הבורות ומאגרי המים, ועוד הוסיפו בברייתא: ירדו גשמים בשפיכות וממלאים הבורות אבל אינם מועילים לצמחים ולאילנות (כגון שירדו בכח גדול, או ששוטפים את הפירות. ערש"י) – בכל אלו מתריעים עליהם מיד. לדברי רש"י, בכל אותן מכות מתחילים להתענות מיד כחומר תעניות אחרונות. ויש מי שכתב שמדברי הרמב"ם נראה שחולק וסובר שבכל אלו אין מתענים כחומר תעניות שבהעדר גשמים מוחלט אלא אוכלים ושותים משחשכה, ומותרים בנעילת הסנדל וכו' (ע' 'שעורים לזכר א"מ ז"ל' ח"א עמ' קפ ואילך).

עיר שלא ירדו עליה גשמים וירדו סביבותיה – אותה העיר מתענה ומתרעת, וכל סביבותיה מתענות ולא מתריעות. רבי עקיבא אומר: מתריעות ולא מתענות.

וכן עיר שיש בה דבר או מפולת [מהרוחות, ובכתלים בריאים שאינם ראויים ליפול, כגון שאינם על שפת הנהר וכד'] – אותה העיר מתענה ומתרעת, וכל סביבותיה מתענות ולא מתריעות. רבי עקיבא אומר: מתריעות ולא מתענות. [ישנה דעה (כב): הסוברת שאין מתריעים כלל על הדבר (שגורה היא. רש"י. ו"א לפי שעגמת-נפש וצער מוזיקים במגפה)].

עתה אין מתענים כלל בשעת הדבר, משום שהגוף יותר פגיע כשאנו אוכל ושותה (פוסקים). יש מכות מהלכות שמתריעים עליהן בכל מקום, לא במקומן בלבד; על השדפון שבשדות, ועל הירקון (פרש"י: חולי. לפי ההשערה היא מחלת הצהבת. ושאר מפרשים פרשו לענין התבואה. ע' שפת אמת), ועל הארבה ועל החסיל ועל חיה רעה ועל החרב.

על כל צרה שלא תבוא על הצבור – מתריעים עליה, חוץ מרוב גשמים (כל זמן שאינם גורמים לנזק שאם כן אינם בכלל 'רוב טובה' אלא רעה (עפ"י רש"י; שו"ת רשב"ש קעג, ועוד).

יש מכות בצורת שאינן של רעב, כגון שאין תבואה בעיר אחת ויש בעיר אחרת ואפשר להביא משם בטרחה מועטת כגון בנהר (או שיבש נהר אחד וצריך להסב לכאן נהר אחר או להמתין עד שיגדל ויבוא לכאן), וכן כשהפירות התייקרו אבל המעות מצויות – בכגון אלו אין מתריעים. (ורק בצורת חזקה שסופה רעב – מתענים ומתריעים עליה מיד, כגון צמחים ששינו כנ"ל. תוס').

מתריעים על האילנות בפרוס הפסח. על הבורות – [אפילו] בפרוס החג. ואם אין מים לשתות – מתריעים מיד, ומתענים שני וחמישי ושני. על כולם אין מתענים עליהם אלא באותה אפרכיא (= גליל, מחוץ).

אסכרה; בזמן שיש בה מיתה – מתריעים עליה, ואם לאו – אין מתריעים. בשנה השביעית; לתנא קמא אין מתריעים על האילנות [אלא על הבורות וכד'], ולרבי שמעון בן אלעזר מתריעים [ולברייתא אחת סובר רשב"א שמתריעים אף על הספיחין, עפרש"י. ואולם התוס' מפרשים סספיחין היינו פירות האילנות] – מפני שיש בהם פרנסה לעניים.

יש אומרים שכל ההתרעות שנאמרו במשנה – בשופר, ויש אומרים התרעה בפה מלבד עיר שלא ירדו עליה גשמים ועיר שיש בה דבר או מפולת (ע' בראשונים בריש המסכת ובדף ט. וכן צדדו אם התרעה זו נעשית בשני וחמישי ושני או אפשר שאין סדר לדבר. ע' בשו"ת רשב"ש קעג).

שאר מיני פורענויות המתרגשות – אין מתריעים עליהן (בשופר) אלא צועקים בפה, כגון חיכוך (= שחין, מהסוג הקל. ע' ב"ק פ:). חגב זבוב וצירעה ויתושין ושילוח נחשים ועקרבים (לעיל יד).

על מימדי המכות שמתריעים עליהן ועוד פרטים – ראה עוד להלן.

ב. על אלו מתריעים בשבת [ובפה ולא בשופר, כדלעיל יד]; על עיר שהקיפוח נכרים או נהר ועל הספינה המיטרפת בים. רבי יוסי אומר: לעזרה ולא לצעקה (= צועקים לבני אדם שיבואו לעזרה אבל אין מתפללים, שאין אנו בטוחים שתועיל תפלתנו לצעוק עליהן בשבת. לשון אחרת: אין צועקים בקול רם אלא כל אחד מתפלל בביתו לעזרה. עפ"י רש"י לעיל יד.). שמעון התימני אומר: אף על הדבר. ולא הודו לו חכמים.

להלכה צועקים בפה על כל צרה שיש בה סכנת היום, בין של ציבור כגון ספינה המטרפת בים, בין יחיד הנרדף או כל חולה מסוכן – וצועקים ומתחננים בשבת, אבל אין תוקעים אלא כדי לקבץ העם לעזור לאחיהם ולהצילם (עפ"י או"ח רפח, ט-י).

וכן מותר לברך החולה המסוכן בו ביום, אבל מי שאינו מסוכן לא. וכשעושים 'מי שבירך' לחולה שאין בו סכנה אומר 'שבת היא מלועוק ורפואה קרובה לבוא'. ולברך את המקשה לילד

וכן את היולדת בתוך שבוע ראשון – נראה שלכל הדעות אין להחמיר (עפ"י משנ"ב שם).
אין מתענים על שום צרה מהצרות כלל (או"ח רפח, ח).
נראה שבהרהור אין איסור להתפלל בשבת (חדושים ובאורים).

דף כ

כה. אלו ארחות חיים והנהגות החכמים הובאו בסוגיא?

לעולם יהא אדם רך כקנה ואל יהא קשה כארו.
לעולם אל יעמוד אדם במקום סכנה ויאמר עושין לי נס – שמא אין עושין לו נס, ואם תימצא לומר עושין – מנכים לו מזכותיו.

רב אדא בר אהבה אמר לתלמידיו ששאלוהו במה הארכת ימים: מימי לא הקפדתי בתוך ביתי, ולא צעדתי בפני מי שגדול ממני, ולא הרהרתי במבואות המטונפות, ולא הלכתי ארבע אמות בלא תורה ובלא תפילין, ולא ישנתי בבית המדרש לא שינת קבע ולא שינת עראי, ולא ששתי בתקלת חברי, ולא קראתי לחבירי בהכינתו / בחניכתו.

רפרם בר פפא סיפר על הנהגות רב הונא בזקנותו; ביום המעונן היו מוציאים אותו במושב מהודר לסייר בכל העיר, וכל כותל שהיה רעוע היה סותרו; אם יש אפשר לבעליו לבנותו – בונהו, ואם לאו – בנה לו רב הונא משלו; –

בערב-שבת לפנות ערב היה שולח שליח לשוק, וכל ירק הנותר אצל הגננים שלא מכרוהו, היה קונהו ומשליכו לנהר (והם צפים עם המים למקום אחר ומוציאים אותם בני אדם ואוכלים. רש"י) – כדי שלא יימנעו מלהביא לשוק לשבת הבאה. [ולכך לא היה מחלקם לעניים, כדי שלא יסמכו עליהם ולא יקנו ושמא לא ישתיר שם כלום ואין להם מה לאכול בשבת. וגם לא האכילם לבהמה, כי אין מאכילים מאכל אדם לבהמה]; –

המגן-אברהם (קעא) הביא הלכה זו, שאין להאכיל מאכל אדם לבהמה. ואולם כמה מן הפוסקים כתבו שלהלכה אין איסור בדבר (ע' בהרחבה במאור ישראל).

כאשר היה לו דבר רפואה, היה ממלא כוס ממנו ותולה על סף ביתו ואומר, כל הרוצה יבוא ויטול. ויש אומרים שהיה תולה כוס מים לכל החפץ ליטול ידיו, כדי שלא יאכלו ללא נטילה, משום מזיקים. כאשר היה נכנס לאכול לחם, היה פותח שער ביתו ואומר: כל הצריך יבוא ויאכל. אמר רבא: כולם יכול אני לקיים חוץ מזו, משום ריבוי בני החיל (עמ"הרש"א. וע' גם פסחים ה: ושבת קמז: שבמחוזא).

דף כא

כו. א. איזוהי מכת דבר שמתריעים עליו?

ב. מכת דבר בריחוק מקום – האם מתריעים עליו?

א. איזוהו דבר – עיר המוציאה חמש מאות רגלי (יהודים או נכרים. שו"ת הרמב"ם ס' ויצאו ממנה שלשה מתים בשלשה ימים זה אחר זה. וכן לפי חשבון זה בכל מקום ומקום, כגון תשעה אנשים מתוך אלף וחמש מאות, שמתו בשלשה ימים יום אחר יום. מתו ביום אחד או בארבעה ימים – אין זה דבר. רב נחמן בר רב חסדא גזר תענית בדרוקרת [עיר המוציאה חמש מאות רגלי] שיצאו ממנה שלשה מתים ביום אחד.